

KLÁSİK TÜRK ŞİİRİNDE NAZAR: GÖZ DEĞMESİ

“The Evil Eye” in Classical Turkish Poetry.

Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN*

ÖZET

Nazar; aşırı kıskançlık, sevgi ve çekemezlik gibi duyguların yarattığı enerjinin göz aracılığı ile canlıları etkilemesidir. Az çok herkeste olan, mavi gözlü kimselerde daha fazla bulunduğu inanılan ve böyle kimselerin bakışlarından fırlayan zarar verici, çarpıcı ve öldürücü güç anlamındadır. Çok eskiden beri “göz değmesi”ne karşı konulmaya, onun çarpıcı ve öldürücü gücünden korunulmaya çalışılmıştır.

Kültürümüzde ve Türk edebiyatımızda ortak bir folklorik malzeme olarak nazar inancı yaygındır. Bu yazıda nazar veya göz değmesi inancının klâsik Türk şiirinde nasıl ilgi gördüğü ve divan şairleri tarafından çeşitli yönleriyle şiire nasıl konu edildiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Divan şiiri, klâsik Türk şiiri, nazar değmesi, göz değmesi, nazarlık, nazar boncuğu.

ABSTRACT

The evil eye is that; the energy containing the feelings such as extreme jealousy, love and envy affects the living beings through eye. It means the harmful, striking and fatal power which exists more or less in every people and is believed to exist mostly in blue-eyed people and gets out of their looks. People have tried to resist “the evil eye” and to avoid its striking and fatal power since former years.

The belief of “the evil eye” is common in our culture and in Turkish Literature, as a folkloric material. This writing will focus on the fact that how the belief of “the evil eye” is paid attention in classical Turkish poetry and how it is chosen by Divan poets as the subject matter of the poem.

Key Words

Divan poetry, classic Turkish poetry, the evil eye (being affected by the evil eye), amulet, blue bead (bead worn against the evil eye).

Giriş

“Nazar”; bakma, göz atma; düşünme (mülâhaza); göz değme; iltifat, itibar; yan bakış anlamlarına gelen Arapça bir sözcüktür. Tasavvufta, insanı Allah’a ulaştıran bir yol; dünyayı görmek için gerçeğe bakıştır. Gerçeği gösteren bakış anlamında “Hakkın nazarı”, “mürşidin nazarı” terimleri kullanılır. Tarikata yeni giren bir derviş, mürşidin nazarını her zaman bekler. Ehl-i nazar, görmesini bilen anlamında çoğu zaman tasavvufi olarak kullanılır. Tarikatlarda nazar, ilgi ve iltifat anlamındadır. Sâlik, şeyhin nazarıyla kendisinden geçer ve cezbeyle düşer. Allah’ın nazarı, İlâhî cezbedir.

Nazar kelimesi Türkçe’de “kem göz” manâsında ve daha ziyade “gelme”,

“uğrama”, “değme” ve “etme” fiilleriyle birlikte “nazara gelme”, “nazara uğrama”, “nazar değme” ve “nazar etme” şekillerinde kullanılmaktadır.

Bir deyim olarak “nazar değmesi”, yaygın bir inancı dile getirmektedir. Az çok herkeste olan, mavi gözlü kimselerde daha fazla bulunduğu inanılan ve böyle kimselerin bakışlarından fırlayan zarar verici, çarpıcı ve öldürücü güç anlamındadır.

Bilhassa halk arasında bazı kimselerin sebebi bilinmeyen olağanüstü nazar güçlerinin olduğuna inanılır. Bu güce sahip bir kimsenin bir insana, bir hayvana ve özellikle bir çocuğa bakmakla durup dururken hastalık, sakatlık, ölüm gibi bir olayın meydana gelmesine

* Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fak. Öğretim Üyesi

yol açacağı sanılır. Herhangi bir olay böyle bir sebebe bağlandığı zaman “nazar değdi”, “nazara geldi”, “nazara uğradı” denilir. “Kem göz” tâbiri de, nazarı değen kimseler için kullanılır.

Gerek folklor gerekse dinî inanç olarak, dünyanın hemen her yerinde milyonlarca insan nazara inanmaktadır. Çok eskiden beri bu zararlı kuvvete karşı konulmaya, onun çarpıcı ve öldürücü gücünden korunulmaya çalışılmıştır.

Nazar değmek yerine; “**nefes değmek**”, “**nefese uğramak**” da derler. Birinin saadetini veya bir şeyi çekemeyen kimselerine hasûdâne sözlerini müteakip bir âfete yakalanmaktır. Nefes değdi suçlaması altında kalmamak için, Anadolu’da özellikle kadınlar arasında “*kırkbir bucuk kere maşallah*”, “*tü tü maşallah*” diye tükürmeleri “*elem tere fiş / kem gözlere şiş*” demeleri âdettir. Nefesi değen kişinin elbisesinden bir parçayı keserek vermesi ve bu parçanın yakılıp çocuğa tenneffüs ettirilmesi usulüdür (Onay, 1996:378).

Bâkî, sevgilisine seslenerek, ayna gibi yüzünü başkalarına göstermemesini, herkese yüz vermemesini, aksi takdirde bir âşığın nefesine uğrayacağını söylemektedir:

*Âyine gibi herkese yüz vermesün ol mâh
Bir bağı yanuk âşıkun uğrar nefesine*

(Bâkî)

1. Nazar-Göz İlişkisi:

Divan şiirinde göz, sevgilinin kişiliğini aksettiren, âşıkları cezbeden, bağlayan en önemli güzellik unsurudur. Bu sebeple hileci, sâhir, câdu olarak vasıflandırılır. Ayrıca fettân ve şûh bir dilber olarak tasavvuru da âşıkların gönlünü çelen, meftûn eden bir özelliğe sahip olmasına dayanır.

Güzel olan bir kimseye veya bir nesneye bakılmasını kimse önleyemez. Ortada duran ve güzel olan şeye herkes bakar. Hiç kimseye buna bakma denile-

mez. Ata sözlerimizden “*Göze yasak olmaz.*” diye bir söz vardır:¹

*Atalardan bu meseldür çün göze olmaz yasağ
Afitâb-ı hüsnüne niçün senün bakılmasun*

(Muhibbi)

Aşkına bend oldum anın n’ola eylersem nazar

Bu meselür nev-civânım kim göze olmaz yasağ

(İlhâmî)

Halk arasında çiğ mavi (gök) gözlerde nazar gücü olduğuna inanılır. Bu inanca dayanılarak mavi gözlülerin kötü niyetli, kışkanç, başkalarına zarar vermekten hoşlanan kimseler olduğu söylenir.

Göz, eski Mısır’dan beri kullanılan bir sembol ve Tanrıların gören gözünü temsil eder. Şamanizme göre mavi göz, iyiliğine inandıkları gök Tanrı’nın gözüdür ve kendilerini kötü gözlerden yani yer Tanrısı’ndan korur.

Göz, insanların inandığı ve kendilerini kötü gözden koruduğunu düşündükleri bir tür simge haline gelmiştir: Dolmuş ve minibüs gibi taşıtların ayna kenarlarına takılan veya yapıştırılan bir çift sürmeli göz gibi. “Gözde çıkış yolunu bulan ve sembolleşen bu öldürücü kuvveti durdurmanın yahut onun zararından korunmanın ilk çaresi de “göze gözle” karşı koymak düşüncesi olmuştur. Bu sebeple rengi ve şekli gözü andıran her obje ya olduğu gibi ya da bazı ek unsurlarla birlikte nazarı uzaklaştırıcı birer savunma gereci birer amulet (uğurluluk) olarak kullanılmıştır.”(Örnek, 1981: 73).

Divan şâirlerimiz, “göz değmek”, “nazar değmek”, “göze gelmek”, “nazara uğramak” deyimlerini şiirlerinde kullandıkları nergisle² de ilgi kurmuşlardır. Nergisin insana uyku veren özelliği sebebiyle, mahmurluk özelliği, aynı zamanda gözün mest, sarhoş olmasının da bir işaretidir. Şekil bakımından göz ile

gösterdiği benzerlik ve uyku verme özelliği, sevgilinin mahmur ve baygın gözleri için benzetme unsuru olmasına sebep olur.

*Câdû gözüne hindû dirler ü hatâ dirler
Nergis ho nedür hâşâ ol gözde nazar vardur
(Kadı Burhaneddin)*

Şairler sevgilinin bakışına muhtaç olmakla birlikte bu bakışların etkisinden de son derece korkarlar. Aşk şairi Fuzulî, “Gönlümü ve canımı aşkının yağma etmesinden kurtarmak için çalışıyorum; çünkü fitneler koparan nergis gözünün bir bakışı, gönlümü de canımı da yağma eder.” demektedir. Nergise benzeyen göz, o kadar can alıcıdır ki bir anda gönlü ve canı yağma eder, alır götürür:

*Kurtarmağa yağma-yı gamundan dil ü cânı
Sa’yüm nazar-ı nergis-i fettânun içindür
(Fuzulî)*

2. Nazar Psikolojisinin İnsan Üzerindeki Etkisi

a. Kıskançlık-Haset Duyguları:

Nazarın temelinde kıskançlık ve haset duygusu yatmaktadır. Bu duyguda, düşmanlık, kin ve intikam mevcuttur. Haset duygusu ne kadar şiddetli olursa, nazarın gücü de o kadar şiddetli olur.

Kötü kalpli kimseler, iyi ve güzel şeylere karşı haset duyarlar. Edirneli şairlerden Fânî, sevgiliye “pak-çeşm” ile bakmaktadır; çünkü onun gönlü ayna gibi temizdir:

*Sâde-dil-i sâf-derûnuz eylerüz âyinevâr
Pâk-çeşm ile nazar didâre bir ben bir habâb
(Fânî)*

Aşağıdaki beyitte kıskanç olan felektir ve Şehri’ye yapılan teveccühe haset etmiştir:

*Şehri-i bendene hüsn-i nazarun olduğuna
Gözi degdi hasedinden felek-i kec-nazarun
(Şehri)*

Eskiden medrese talebesi mübarek üç aylarda köylere dağılıp halka dinî öğütlerde bulunmak, namaz kıldırmak veya müezzinlik etmek suretiyle para ve erzak toplarmış. Bir dizesinde “*Ey bed-nazar ey hasûd-ı bed-dil*” diye seslenen Nigari, bir diğer beytinde kendisinin cerçi olmadığını, vaizin kendisini kıskanmamasını istemektedir:

*Hased-âlûde nazar eyleme ey vâ’iz-i cer
Cerciyem sanma ki ez kayd mu’arrâyam men
(Nigari)*

Divan şiirinde goncanın küçüklük özelliği tıfl oluşuyla ilgilidir. Bir bebek gibi başını dayayamayan goncaya nergis göz değirmiştir:

*Gonce tıflına meger göz degiripdür nergis
Toğru başın tutamaz hâli be-gâyet müşkil
(Hasan Ziyâ’î)*

Bahçede güzel ve latif görünen goncaya, sûsen ile nergisin nazarı değer:

*Sûsenle nergisinden efendi bu gülşenün
Ya dil değer o gonca-i ra’naya ya nazar
(Sabit)*

Servi boylu sevgili, nergisin olduğu yerde salınarak gezinmesin; aksi takdirde nazarı değer:

*Nergis olan yerde meded salınmasın o serv-kad
İzi tozına göz değer çokdur cihânda görmedik
(Necati)*

Yukarıdaki dizelerde nergisin nazar değirmesinden söz edilirken aşağıdaki şiirde ise nergise nazar değdiği anlatılmaktadır. Rüzgârın (zamanın) nazarı değdiği için bahçelerde nergisin şehlâ gözünün açılmaz olmuştur:

*Açılmaz oldu çemenlerde çeşm-i şehlâsı
Değirdi nergise çeşm-i rüzgâr nazar
(Nedim)*

“**Âfet-i aynü'l-kemâl-i reşk**”; en kıskanç, nazarı derhal degecek göz anlamındadır. Rivayete göre, Hüzeyil kabilesinden Kemal adlı bir kişi, her neye imrenerek baksa baktığı şey, helâk olurmuş. Halk arasında onun bu keskin nazarından dolayı “**ayn-ı kemâl**” ve “**âfet-i aynü'l-kemâl**” tabirleri meşhur olmuş, nazarı degenler için kullanılmıştır.

Nefî, Kemâl-i İsfahânî'nin gözünün bile kendisine nazar değıremeyeceğini, kendisini yaralayamayacağını, kendi şiirlerinin, gözün yaralayıcı etkisini defedeceğini söylemektedir. Onun şiiri nazar değımesine karşı âdeti bir muskadır:

*Âfet-i aynü'l-kemâl-i reşk kâr etmez bana
Def-i zahmın çeşm-i Hallâk-i Ma'ânîdür sözüüm
(Nefî)*

Bir başka şiirde, “**nazra-i aynü'l-kemâl**” tabiri kullanılmıştır:

*Eyledi tasvîr-i hüsnün putperesti dînimi
Ben şaşurdım sevdiğim Allah bir âyânımı
Nazra-i aynü'l-kemâl-i çarha mı geldim aceb
Vakf-ı sûret etti çeşmân-ı hakikat-bînimi
(Tahir Olgun)*

Zaman fitnedir ve şair, fitne zamanın göz değırmesinden korkmaktadır. “Çeşm-zahm”, “zahm-ı çeşm” de göz değımesi anlamında kullanılmıştır:

*İhtirâz et çeşm-zahm-ı rûzgâr-ı fitneden
Her ham-ı zülûfünde bir cem'-i perişân olmasun
(Nâilî-i Kadîm)*

*Gönül kim zahm-ı çeşm-i rûzgâra mazhar olmuşdur
Nigâh-ı çeşm-i lutfundan talebkâr-ı müdâvâdur
(Sabri-i Şâkir)*

*Meşrebimde irtikâb-ı çeşm-zahm âsân iken
Bâ'is olmakdan sipendün sûzına feryâdına
(Nâbi)*

b. Nazarın Etkisi (Yorgunluk, Hastalık, Ölüm vb.)

İnanca göre, göz degen yani nazara uğrayan insan veya evcil hayvan hasta-

lanır ya da bir kazaya uğrar. Nazarı degen insanların bir bakışıyla, koca bir atın bile devrildiğine; cansız nesnelere hatta ev, mal ve mülke nazar değıdiği söylenir. Bu yüzden özellikle cam eşyasının kazayla kırılması uğur sayılır ve bu zararın o nazarı veya hastalığı karşılayacağına inanılır. Halk arasında nazar için söylenen “*deveyi kazana, insanı mezara*” deyimini, nazarın öldürücü gücünü çok güzel ifade etmektedir.

Şâir takatinin, eski gücünün kalmamasının sebebini göz değımesine bağlamaktadır:

*Yârun odına döyer idüm buncadan berü
Kalmadı tâkatüm dahı göz degdi sanasız
(Kadı Burhaneddin)*

c. Güzel ve İyi Olan Şeyleri Kem gözlere Göstermemek, Onlardan Saklamak:

XVIII. yüzyıl şairlerinden Tırsî İbrahim Efendi, tarladaki mahsulü düşmana göstermemesini aksi takdirde nazar değıceğini söylerken bir başka beytinde ise tarlasına nazar değıdiğini sıçanların ekinlerini yiyip bitirdiğini anlatmaktadır:

*Çatalca'ya varup geldükde bir çiftlik idin sonra
Nazardan hıfz için mahsulünü ağyâre gösterme
(Tırsî)*

*Bana da hâsılı ekdi didiler degdi nazar
Yer sıçanı yedi hiç koymadı bir dâne başak
(Tırsî)*

Halis şaraba, şarap üzerindeki kabarcıkların gözü değımiş ve kadeh kırılmıştır. Şair, şaraptaki kabarcıklarla göz arasında ilgi kurmuştur::

*Devrân ayağın şöyle şikest itdi şarâbun
Güyâ ki mey-i nâba gözi degdi habâbun
(Bâki)*

Bir diğeri şâir de kadeh üzerindeki kabarcıkları göze benzetmektedir. “Sana hain gözle bakarsam, o kabarcıklar gibi, gözüm çatlasın” demektedir:

*Didüm habâb-ı câm gibi çatlasun gözüm
Çeşm-i hiyânet ile idersem sana nazar*

(Sabit)

Baharın gelmesiyle beraber güller açmış, bülbüller ötmeye başlamıştır. Şâir, zamanın güzelliğinin tazeliğine göz değmemesini dilerken bir başka şâir, çiçeklere nazar değdiğinden söz etmektedir. Söz konusu çiçeklerin kısa sürede dökülmesi kaçınılmazdır. Nesîm, ılık esen rüzgârdır ve çiçeklerin açılmasına sebep olur:

Güller açıldı başladı bülbül terâneye

Göz degmesin tarâvet-i hüsn-i zamâneye

(İffetî Ebe-zâde)

Hayl-i şükûfe göz diküp olmuş idi nazar

Tâ bâd-ı hoş nesîmün açâ gözlerin revân

(Tufeyli)

Bir rivâyete göre Gaziantep’li Halil Baba (Menşûrî), bir güzelin gözlerine meftûn olmuş ve bu derdini memleketlisi hattat ve şâir Mazhar Efendi’ye açmış. O da bu güzel gözlerin sahibini görmek istemiş ve Menşûrî’nin evinde bir ziyafete katılmış. Ziyafete güzel gözlerin sahibi de katılmış; ancak o gün hasta imiş. Mazhar Efendi, gerçekten güzel olan bu gözlerle bakmış ve aşağıdaki beyti söylemiş:

Çeşmin ey âhû nigâhım âleme manzûrdur

Ol sebebden ayn isâbet eylemiş rencûrdur

(Menşûrî)

Taşlıcalı Yahya Bey de sevgilinin gözlerine nazar değdiğini düşünmektedir:

Hakkâ ki oldı milket-i hüsnin yüzi suyn

Göz değdi hasta çeşmüne ey gamzekâr

(Yahya Bey)

Şâir, sevgilisine nazar değmemesi için yüzündeki örtüyü kaldırmamasını tembihler:

Nikâbını eylesin ref görmedik çokdan

O mûr-ı dideye şâyed nazar isâbet ider

(Seyyid Vehbi)

Divan şiirinde rakip, âşığın değerlendirmeleri ve duyguları içinde ele alır. Rakibin en önemli özelliği, sevgilinin ilgisine mazhar olmak ve onun yanında bulunmaktır. Âşığa göre rakip, hiçbir zaman gerçek âşık değildir. Sevgili ile âşık arasında daima bir engeldir. Âşık, rakibin sevgiliye nazar değireceğini düşünmektedir. Bu yüzden yüzünü onlara göstermemesini istemektedir:

Yüzünü görmesün çeşmi rakibün dedüğüm ey dost

Bu kim kem nesneden erür nazar gül-berg-i zibâya

(Alâ’î)

Gösterme görmesin yüzün agyâr-ı bed-nazar

İki gözüm berü gelesin göz deger menüm

(Gubarî)

Âşık, gönül ve can gözünün nuru olan sevgilisine göz değeceği endişesindedir ve rakiplerden uzak durmasını istemektedir. Rakip ile sevgili arasındaki ilginin âşıkta uyandırdığı kıskançlık duygularının bir eseridir:

Kurretü’l-ayn-ı dil ü cândır.i.Kurretü’l-ayn-ı dil ü cândır; hazer.i.hazer; kul âh kim

Zagan.i.Zağra; içre kimseler.i.kimseler; göz degmesin cânânıma.i.cânânıma;

(Handî)

Ay ışığı, keten ve kuru ot gibi şeyleri çürütürmüş. Bu yüzden nazarla ilgi kurulur. Yahya Kemal Beyatlı, “Nazar” adlı şiirinde, ayın Leylâ’ya nazar ettiğini ve onu sarartıp soldurduğunu; Leylâ’nın nazara uğradığını anlatmaktadır.³

3. Nazardan Korunma ve Kurutulma Yöntemleri

Anadolu’da, nazardan zarar gördüğüne inanılan insanlar için, türlü arınma törenleri düzenlenir: kurşun döktürmek, sadaka vermek, tuzu başından çevirip ateşe atmak, okutup üfletmek, muska takmak, çeşitli dualar vb. gibi. Divan şâirlerimizin de nazardan korunmak için bütün bu yollara başvurduğu

nu ve şiirlerinde sıkça yer verdiklerini görmekteyiz.

a.Nazarlık, Göz Boncuğu, Uğurluk vb. Takma:

Kötü bakışın, kötü gözün değmemesi için çocukların elbiselerine dikilen mavi camdan küçücük tespih tanesi şeklinde, bazan göz şeklinde olan, ortaları delikli cam yuvarlaklara “nazar boncuğu”, “göz boncuğu”, “gök boncuk” denilir. Bu boncuğun daima mavi olduğu söylenir. Mavi boncuk, muska, çöreotu, maşallah gibi bir kaç nazarlığın bir arada olup bir takım teşkil edenlerine de “nazar takımı” denir. ⁴ Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü’ne (1967:180-181) göre tam takım bir nazarlık; bir mavi nazar boncuğu, üstüne Maşallah yazılmış bir nazar altını, bir akik, bir kurt dişi, bir kaplumbağa yavrusu kabuğu gibi başlıca şeylerden oluşmaktadır. Bunlara altın ve gümüş çemberler geçirilir, küçük bir inci püskül eklenir.⁵

Nazarlık, dünden bugüne bebeklerin ilk ziyneti, süsü; gelinlerin, sünnet çocuklarının giysilerinin üzerlerine takılan bir süs, takı olagelmıştır.⁶ Nazar boncuğu ile birlikte altın veya gümüş para dizisinin sünnet çocuğunun fesine takılması süslenmeyle ilgili eski bir âdettir. Eskiden küçük çocukların ön saçlarına altın dizme geleneğini görmekteyiz.⁷ Bugün de kadınların veya kız çocuklarının saçlarına mavi boncukları takma ve onlarla saçlarını süsleme âdeti devam etmektedir.

Şâir, kirpiklerdeki göz yaşları ile ipe dizilmiş göz boncukları arasında ilgi kurmuş ve göz değmemesi için bunları dizdiğini güzel bir sebeple anlatmıştır:

*Merdümün göz degmesün diyü hayâlün tıflına
Dizdi göz boncuklarını rişte-i müjgânuma*

(Emri)

Nazar boncuğu, güzel bir şeydeki hata için de kullanılır. Gördükleri bir

hataya “nazar boncuğu”, “göz boncuğu”, “nazarlık” derler. Sanki hata olmasaymış nazar degecekmiş gibi düşünürler.

Şâir, gözündeki göz yaşının ayıplanmamasını; gözünün boncuğu olduğunu söylerken inci tanesiyle de ilgi kurmaktadır:

*Katre-i eşki gözümde itme ‘ayb
Ol gözün boncuğudur ey dürr-i pâk*

(Emri)

Bir başka şâir ise, gözyaşlarını sevgilinin göz boncuğu olarak kabul etmediğini söyleyerek hayıflanır:

*Göz boncuğuna saymaz o dil-dâr dirigâ
Çeşmüm gam-ı la’liyle dirler ki derîdür*

(Âşık Çelebi)

Nazar boncuğu takmakla kıskançlık dolu bakışların tesirinin azaltılması veya başka yönler yansıtılması amaçlanmıştır. Nefi, goncanın üzerindeki çiğ taneleri ile çocuğa takılan nazar boncuğu arasında ilgi kurmuş; goncayı çocuğa, bülbülün gözyaşlarını da göz boncuğuna benzetmiştir. Goncanın üzerindeki çiğ tanesi zannetmeyin; çünkü onları nazardan korumak için bülbül (âşık) takmıştır, demektedir:

*Jâle sanman taktı tıfl-ı goncaya göz boncuğu
Kılmağa yavuz nazar def’in sirişk-i andelib*

(Nefi)

Şâir, sevgilisini çok sevdiğini ve bunu başkalarının bilmesinin ona nazar değıreceğı endişesindedir. Sevgilisindeki göz boncuklarının bile onu koruyamayacağı düşünmektedir:

*Gök boncuklar olsa da korkarım nazar değer
Seni çok sevdiğimi yine herkes bilmesin*

(Mehmet Çınarlı)

Bir başka şâir, Tırsî, şiirine nazar degeceğı endişesindedir ve göz boncuğu asılmasını istemektedir:

Tırsiyâ görmege **göz boncuğı as** bu gazele
Eser-i hâmenüzüñ şöhret-i 'unvânladur

(Tırsî)

Aşağıdaki beyitte nazardan korunmak için bahçeye sarımsak asılmıştır:

Hele **sarımsağı** var büstânun
Nazardan **hıfz için** çıkdı dinedi

(Tırsî)

b. Dua Etmek, Okuyup Üfleme:

Hoşa giden güzel şeylere bakılırken “Allah nazardan saklasın, Allah kem gözlerden korusun” demek âdettendir. Aşağıdaki beyitlerde şâirler, sevgililerine veya memdûhlarına göz değmemesi için, Allah’a dualar etmektedirler:

Kim nazardan **eyleyip mahfûz** dünyâda hemân
Vâlideynine **bağışlasın onu Rabb-i Mecid**

(Meşhûri)

Vardukça çemen seyrine **göz değmemek için**
Ol gözleri mestâneyi **sen sakla İlâhî**

(Figanî)

O tıfl-ı mektebüm dinletti **hıfzın hoş edâlarla**

Onu **sü-i nazardan eylesün mahfûz yâ Hâfız**

(Sünbülzâde Vehbî)

Gezend-i çeşm-i bedden dâ'imâ mahfûz olup yâ Rab

Ola ömr-i tabî'î safha-i ikbâlîne terkîm

(Şâkir)

Göñül 'ışk odına yanar **gözüm nem**

Necâtî **Tanrı saklasun nazardan**

(Necatî)

Kemâl-i Kemâl;-i şöhreti âfâkı tutdu gözlerinin

Esirgesin hemân Allâh.i.Allâh; kem nazarlardan

(Âsaf)

Hudâ hıfz eylesin çeşmiñ senin yavuz nazarlardan

Gözüm nûru kemân ebrûların **hıfz eyle düşmeden**
(Mîrzâ- zâde Sâlim)

Hemân **sü'-i nazardan onları hıfz eyleyip Mevlâ**

Bağışlasın cihân durdukca **şâh-ı mu'ciz-âsâra**

(Meşhûri)

Âşık, sevgilinin nazardan korunması için dualar eder. Rakibin, “bed-nazar”, “ağyâr-ı bed-nazar”, “bed-likâ” olarak vasıflandırılması, sevgiliye nazarının degeceği endişesidir. Şâir, sevgilinin bunlarla sohbet etmesini hoş karşıla-

maz. Üzüntüsünü belirtir ve onun için duâlar eder:

Hudâ cemalüni hıfz ide bed-nazarlardan

Gedâlara **komamış gerçi anda cây-ı suâl**

(Nev'î)

Rakib-i bed-likâlarla işitdüm sohbet itmişsin

Vücudun saklasun bâri belâlardan kazâlardan

(Nev'î)

Sakın **göz degmesün** hüsnün gülüne

Rakib-i bed-nazardan ictinâb it

(Selim)

Çeşm-i a'dâdan hazer kıl gülsitânda her zamân

Turma gel cân bostanda bitmez ey **serv-i revân**

(Üsküplü Hulusi)

Aşk acısı çeken ve sevgilisinden gereken ilgiyi göremeyen âşık, beni cevri ederek ağlatan o rûşen nazarlı dilberdir; dilerim ki onun kemal derecesindeki güzelliği nazara uğrasın, diyerek sevgiliye nazar değmesini ister:

Kemâl-i hüsnü yâ Râb **mazhar-ı aynü'l-kemâl olsun**

Beni giryân eden **cevr ile ol rûşen-nazardır hep**

(Nu'mân Mâhir)

c. Yüze Kara Sürmek, Nil Çekmek

Anadolu'da kötü gözlü kişilerin nazarından korunmak için çocuklara siyah lekeler sürülmüş. Yeni doğan bebeklerin alınlarına çivit, kömür çekmek âdeti günümüzde bazı yörelerimizde devam etmektedir. Bu şekilde göz değmesinin önüne geçileceği inancı yaygındır.

Burhân-ı Kâtî'nın (2000:481) “lâm” maddesinde şu bilgi verilmiştir: “...çeşmâru manâsınadır ki amber, misk, üzerlik, çivit ve laceverdi ağışte edip def-i çeşm-zahm için çocukların vechelerine çekerler.”

Nil, çivit otu demektir. Aşağıdaki beyitlerde nazara karşı nil çekmeyi görmekteyiz:

Çekdi gird-i ruh-ı bostâna benefşe yine nil

Tâ eser eylemeye nergisün ana nazarı

(Tacizade Cafer Çelebi)

Bahdı bu gözüm yaşına **göz degmesün** diyü meger
Altında bir nîl eyledi gözümdeki ceyhûn için
(Kadı Burhaneddin)

d. Üzerlik Takma, Tütsü Yakma:

İnsanların üzerlik (yüzerlik)⁸ tohumlarını elbiselerinde taşımaları ve tohumlarını kurumadan önce iplere dizeyerek hazırladıkları nazarlıkları duvara asmaları daha ziyade nazara gelmemek, kötü göze uğramamak için başvurdukları tedbirlerdir.

Üzerliğin Anadolu'da en yaygın kullanımı alanı nazar inancıyla ilgilidir. Tohumları nazara karşı tütsü olarak ateşe atılır ve bitkinin meyveleri duvara asılır. Nazara uğradığına inanılan ya da değebileceği düşünülen bebekler, çocuklar, hayvanlar, ateşe atılan üzerlik tohumlarının dumanıyla tütsülenir ve duman koklatılır. Anadolu'da mavi beze sarılmış olarak üzerlik, okunmuş çöreo, şap, ince elek unu, sarımsak, tuz ve kara sakız içeren küçük muskayı taşımanın da nazardan koruyacağına inanılır. Bu bitkiye, tohumlarının insan üzerinde gezdirilmesi, tütsünün üzerinden atlanması ve yoğurdun üzerine serpilmesi nedeniyle üzerlik adı verildiği ileri sürülmektedir.

Üzerlik, güzel kokulu bir ottur; ancak kuruyunca inceler ve eğilir. Divan şâirleri, üzerlik tohumu anlamındaki "sipend" kelimesiyle pek çok mazmunlar yakalamışlardır.⁹ Aşağıdaki beyitte Bâkî, hilâlin görünüşüyle bu kurumuş ve eğilmiş üzerlik arasında bir ilgi kurmuştur:

Dehr bir şâh-ı **sipend** urdu felek micmerine
Mâh-ı nev sanma şafakda görinen zerd ü nizâr
(Bâki)

Bir başka şiirinde ise, "Bu zayıf ve sararmış vücutla senin ayrılık ateşine daha ne zamana kadar üzerlik tohumu gibi yanayım?" demektedir:

Bu cism-i zerd ü zâr u nizâr ile nice bir
Yanam firâkun âteşine nitekim **sipend**
(Bâki)

Sevgilinin ayrılık ateşini görünce üzerlik gibi aklı sıçrayan şair, üzerlik ile ateş ve akıl arasında ilgi kurmaktadır:

Âteş-i hicrin görünce dil-berün ey Hâletî
Sıçradı 'aklum benüm fî'l-hâl mânend-i sipend
(Hâletî)

O peri yüzlü sevgilinin yüzündeki benler, püskürme ben değildir. Nazar değmemesi için ateşli yavaş yavaş üzerine bir avuç üzerlik atmış diyen şair, sevgilinin yüzünde benlerin bulunduğunu güzel bir sebebe bağlamaktadır:

Püskürme ben değil o perî **çeşm-zahm** için
Atmış 'izâr-ı âteşine **bir avuç sipend**
(Yenişehirli Belîğ)

Şairlerden biri, sevgiliye göz değmesin diye, gam dolu gönlüne âhının kıvılcıklarını sipend ederken bir diğeri ise "buhâr-ı şem'-i fûrûzânını" sipend etmektedir:

Şerâr-ı âhî dil-i pür-gama sipend iderüm
Gezend-i çeşmi tokunmaya diyü agyârû
(Hâletî)

İsâbet eylesin deyi **bed-nazar** her şeb
Buhâr-ı şem'-i fûrûzânını **sipend** etsin
(Mirzâ-zâde Sâlim)

Kendisine nazar değdiğine inanılan veya nazar değme olasılığı olan kimse- nin başı, kolları ve ayaklarına dumanın temas etmesi sağlanır. Bu tütsüleme ve çatırtılar esnasında tekerlemeler söylenir.¹⁰ Tohumlar çatırdadıkça nazarın dağılacağına inanılır. Günümüzde kötü ruhlardan arınma ve nazar tedavisi için, bunu ocak veya mangalda yakarak tütürenler de vardır.

Aşağıdaki beyitte çocuklara nazar değmesinden ve bir çanak içinde tütsünün (üzerlik) yakılmasından söz edilmektedir:

*Çocuklara be-meded tütsü ver nazar değmiş
Kırk çanağ ile âteş getir de hümmül saç*

(Hevâyi)

“Bir tel çektim Mardin’den” adlı türkünün; “*Üzerlik dizdireyim / Değmesin sana nazar*” sözlerinde nazara karşı tedbir olarak üzerlik dizdirmek gösterilmektedir. Üzerlik tütsülenmek ise hem nazardan korunmak isteyen hem de kendisine nazar değmiş kimseler için kurtuluş çarelerinin en çok tercih edilenlerinden biri olarak görülmektedir.¹¹

Üzerlik, tecrübeye dayanılarak halk hekimliğinde kullanılmıştır. Kan basıncını düşürmesi, yatıştırıcı ve terletici oluşu sebebiyle bugün modern tıbbın da ilgisini çekmektedir. Nazara uğramak, halk inanışına göre manevî sebeplerle ilgilidir. Tıp dünyasında ise bilimsel sebeplerle ifade edilmektedir.¹²

Âşık, peri gibi güzel sevgilisine kem gözlerden zarar gelmesin diye canını mihnet ocağında üzerlik ederken bir başka âşık, sevgilisinin gözlerine nazar değmemesi için yüreğini tütsü kabı; sabrı u samanını da üzerlik etmiştir:

*Ol periye ermesin deyü yavuz gözden gezend
Cânımı mihnet ocağında sipend etdim yine*

(Hayreti)

*Nazar değmiş diyü hayfa gönül ol çeşm-i bimâra
Derûnün micmer itmiş sabr u sâmanın sipend itmiş*

(Mâhir)

e.) Muska, Hama'il, Vefk ve Bunların İçindeki Koruyucu Dualar (Mercan Duası, Kadeh Duası):

Muskaya halk arasında “nuska”, “nüsha” da denmektedir. Muska, genellikle şeyh, hoca gibi erbabı tarafından şerit şeklinde bir kâğıda yazılır; başlangıcından sonuna kadar kıvrıla kıvrıla üçgen şeklinde toplanır ve bir muşambaya sarılır. Onun üzerine ince bir meşin veya uygun bir kumaş dikilir ve bir ip

veya kordonla boyna asılır veya elbisenin iç tarafına bir yere tutturulurdu. Eskiden herkesin bir muskası vardı. Zengin kişilerin muskaları, üstü kabartma çiçekle süslü, altın veya gümüş üçgen şeklindeki kutuların içine konulur ve boyna öyle asılırdı (Koçu, 1967:177). Muskaların içinde kâğıt veya işlenmiş derilerin üstüne Kur'an'dan alınan sûre ve âyetler, vefkler yazılır, resmedilir. Günümüzde halk arasında, küçük boydaki Kur'an-ı Kerim (En'am) de bir kumaş parçasına veya muşambaya ya da özel mahfazası içinde muska yerine taşınmaktadır.

Arapça bir kelime olan “hamâil”, omuzdan çapraz asılan bağ (kılıç, nişan hamâili) anlamının yanı sıra göz değmesinden korunmak ya da halka güzel görünmek için hazırlanmış muskalara da denilir. Boyunda “muska”, kolda “pazubend”dir.¹³

II. Abdülhamid zamanında, okul uniformaları için kırmızı kumaştan bir karış enliliğinde hamâiller yaptırılmış ve üzerlerine sarı sırma veya beyaz ipekle “Padişahım çok yaşa” dövizini işletilmiştir. Okulla beraber bir törene gittiklerinde, bu hamâiller, öğrencilerin ceketlerinin önüne, sağ omuzdan ceketin sol yan eteğine doğru konulurdu (Koçu, 1967:127). Sünnet çocuklarının kıyafetlerinin önüne, sağ omuzdan sol yana kadar, kırmızı renkli bir kumaş üzerine işlenmiş “Maşallah” dövizinin takılması günümüzde hâlâ devam eden bir gelecektir.

Şâir, kendi nazarının değmesinden korkmakta ve nazar değmemesi için sevgilinin saçlarının, cemal bâzûsuna hamâyil olmasını istemektedir.

*Kâkülün olsun hamâ'il-bend-i bâzû-yı cemâl
Âfet-i aynü'l-kemâl-i i'tibârımdan sakın*

(Nâili)

Sevgilinin saçları hamâil gibi düşünülür. Böylece saç, hamâil içinde tılsım yapacağı işi yapmış olur:

*Göz deġmemeġe turrası saġına solına
Boynuca iki heykel-i 'anber-feşân asar*

(Necatî)

*Sehî kaddün salındukça yüz göz deġmemek için
Takar müşġin hamâyıllar saçun sen serv-i sîmîne
(Aydınlı Visalî)*

Âşġın kolu çoġu zaman, bir hamâil yerine gezer ve sevgilinin boynuna dolanmak ister:

*Sol sararmuş kolları saldı Mesihî boynuna
Sana yavuz gözden altunlu hamâil bağladı*

(Mesihî)

*Zülfî sihri gözi deġmişdür sana
Kollarından bir hamâyil kıl gönül*

(Kadı Burhaneddin)

Ahmed Paşa'nın da dolamak istediġi kol, sevgilinin boynu için ya hamayil ya heykel-i zerrindir:

*Ger yavuz göz deġmesin dîrsen salın ey serv-i naz
Boynuna Ahmed kolından heykel-i zerrîn salup
(Ahmet Paşa)*

Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü'ne (1967:30-31) göre "bâzû-bend", içinde muska veya kimlik ya da altın veya mücevher bulunan bir mahfazadır ve kolun bâzû denilen kısmına bağlanıp taşınır. Taşıyanın mevkiine göre, sudan koruyan kumaşlardan, gümüş ve altından "bâzûbend"ler olmuştur. Dirsek ve omuz arasına bağlandığı için, abdest almak gibi herhangi bir sebeple kollar sıvandıġında görülmezdi. Bâzûbendler, 2-4 parmak kalınlığında olurdu. Bâzûbendler, bir muska olduġu zaman, yazılı kâġıt muşambaya sarılır, sonra bâzûbendin içine yerleştirilirdi. Altın veya diġer mücevherler de önce bir beze istif edilerek araları göz göz dikilir, sonra bâzûbendin içine konulurdu. Kimlik olarak

kullanılan bâzûbendler ise, altın, gümüş, murassa, bir süs eşyası olurdu. Hamâillerin içine simyâ ilminin öngördüğü şekilde harf ve rakamlar ile âyetler yazılırdı. Her bir harf ve rakamın delâlet veya temsil ettiġi bir sır vardı. Efeler, kurşun geçmesine mani olan muska; çapkınlar, şirinlik muskası; hastalıklı olanlar da çeşitli dualardan meydana gelen şifa muskasını kollarına bağlarlardı.

Muska, aşk yarası gibi, âşġın kolumunda durmaktadır:

N'ola bâzû-yı sa'y-yı gerdem-i ümmîde salarsam

*Kolumda dâġ-ı 'ışkun gibi hurz-ı a'zamum vardır
(Âşık Çelebi)*

Nâilî, sevgilinin kâkülünün kıvrımının yanaklarının üzerine düştüğünü ve fitne çıkarmasın diye ayva tüylerinin, yüzünde boş yer bırakmadığını; böylece yüzün ayva tüyleriyle yazılı bir muska halini aldığını söylemektedir. O muska ile bir çok belâyı def edeceği,ni düşünmektedir.

*Âşub-ı gam-ı kâküle hattın komadı yer
Ol hurz ile çok def-i serencâm ederiz biz*

(Nâilî)

Fuzûlî'ye göre, hakiki sevgilinin aşkı insanı belalardan koruyan bir muska gibidir. O muskaya benzeyen aşk, kendi nefsinin korumaktadır:

Fâriġ etti aşkın özge mehlikâlardan beni

Hurz-ı cândır sakladı aşkın belâlardan beni

(Fuzûlî)

Sünbülzâde Vehbî, bir tarih beytinde, nazar deġmemesi için kullanılan muska anlamındaki "hurz", nazara ve bazı kötülöklere karşı takılan muska demek olan "ta'vizât", büyücü "rukye-hân" gibi birbirleriyle ilgili kelimeleri¹⁴ bir arada kullanmıştır:

Hırz-ı ta'vîzât-ı Rabbânî niğeh-bânlık edip
Zât-ı vâlâ kadrine olsun melâ'ik rukye-hân
(Sünbülzâde Vehbi)

Şâir ise, nazar değmemesi için çocukların kollarına takılan muska anlamındaki "ta'viz" ile "hatt-ı anberîn" arasında bir ilgi kurmuştur. Nazar değmemesi için sevgilisinin yüzündeki ayva tüyleri güzellik muskası yazmıştır:

Çeşm-i bed ermesin diyü ey nâzenin sana
Ta'viz-i hüsn yazdı hat-ı anberîn sana
(Arpaemînzâde Sâmî)

Nâbî, bir kıt'asında, eğer visal kolumda hâmim ta'viz, yani muska olsaydı; düşmanın gözünün değmesinden korkmazdım, demektedir. "Hâmim" kelimesi hem "hâmî" (koruyucu) hem de Kur'an'da geçen "Hâ Mim" harflerine işaretir:

Ben dahî gam mı çekerdim nazar-ı a'dâdan
Bâzû-yı vaslda ta'vizim olaydı "Hâ Mim"
(Nâbî)

Muska, nazar değmemesi için, sevgilinin boynuna hamâil gibi takılmıştır:

Kim nazardan anı ta'vîze dü-dest-i âşık
Sarılır gerden-i dildâra hamâ'il gibi
(Diyarbakirli Hâmî)

Sevgilinin gamzesinin kılıcı bir hamâil görevi üstlenmiştir:

Türk-i çeşmi üzre hırz için du'â-yı seyfiş
Gamzesi tîginden ol yârün hamâ'il var idi
(Tacizade Cafer Çelebi)

Divan şâirlerimiz "hırz-ı cân" ile güzel mazmunlar yakalamışlardır¹⁵ Nazar değen kişilere ve özellikle küçük çocuklara nazar duaları okunur veya bu dualardan meydana gelen muskalar takılır. Kur'an-ı Kerim'in Nûn ve'l-Kalem (68.) Sûresi'nde de nazardan söz edilmekte olup bu surenin 51. ve 52.âyetleri muskalara yazılır.¹⁶

Mercan duası; eski En'am kitaplarında bulunan Karınca duası, İsm-i Azam duası gibi bir duadır. Şirinlik duası veya muskası da denilir (Onay,1996:351). Aşağıdaki beyitte mercan duası, nazardan korunmak için kullanılmaktadır. İçinde "mercan duası" bulunan bir muska, ince bir ipe bâzûya bağlanmıştır:

Rakib-i bed-likâ mercân du'âsın hırz-ı cân itmiş
Nazardan hıfz için kunnâb ile bâzûya bağlanmış
(Tırsî)

Nazardan koruyacak olan bir diğer dua, kadeh duasıdır. Nazar değmemesi için sakinin koluna muska olarak takılmıştır:

Nazardan itse isâbet iderdi pîr-i mugân
Kadeh du'âsını bâzû-yı sâkiye ta'viz
(Sabit)

Çoğu zaman bir müşkilin hallolması veya nazardan korunmak için bâzûbende vefk; boyna da cevşen takılır. Aşk elbisesi, şâirin gönlüne cevşen gibidir. Gam kılıçları gönlüne saldırsa da bu cevşenden dolayı tesir etmez:

Maksâdun çekmekse âgûşa o şûh-ı ser-keşi
Vefk-ı bâzû-yı niyâzı sâ'id-i ibrâma yaz
(Enderunlu Vâsîf)
Tir-i gam yağsa derûn-ı dile etmez te'sir
Câme-i aşk benüm gönlüme cevşen gibidür
(Enderunlu Vâsîf)

Vefk, bir kimsenin ümit ve arzusu-na göre dualar, harfler, şekiller yazılı muska veya hamâildir (Onay, 1996:494). Genellikle bir karenin bölünmüş karelerine rakamlar koymaktan ibarettir. Bu rakamlar karelere öyle yerleştirilir ki yukarıdan aşağıya, sağdan sola ya da köşelemesine topladığı zaman aynı toplam sonucunu verir. Ebced hesabına dayanılarak yapılan bu büyüselsel kareler, muska ve hamâ'il olarak kullanılmaktadır (Örnek, 1981:42).

Üç günlük dünyanın devlet ve ikbale bağlanmamak gerekir. Kola bağlanan üç köşeli muska haline gelmiş dua, pek çok kola bağlanmaktadır:

*Se rûze devlet-i ikbâl-i çarha olma dil-beste
Bu bir vefk-ı müsellemdir nice bâzûya bağlanmış
(Naili)*

Sonuç

İnsanların davranışlarını yönlendirmede etkili olan inanışların çoğu kuşaktan kuşağa geçmekte ve insanlar üzerinde de çeşitli roller oynamaktadır. Bazı inanışlar, hurafe özelliği taşıyalar da bunların çoğu alışkanlıktır. Bilindiği gibi bazı alışkanlıklarımızı zevkle yapar, yapamadığımız taktirde huzurumuzun kaçacağına inanırız. Bütün bunlar, alışkanlıktan veya kendi iç huzurlarını rahatlatmaktan başka bir şey değildir.

Divan şiirinin sosyal hayattan uzak, hayali ve taklidi bir edebiyat olduğu iddialarına rağmen, ele aldığımız konudaki tespitler divan şiirinin hayatın gerçekleriyle iç içe olduğunu göstermektedir. Divan şiiriyle hayat arasındaki ilgi, yüzeyde değil; tersine derin bir yapıdadır. Divan şiiri, içtimaî hayattan her türlü gelenekten ilham almış, yararlanmıştı. İddia edilenin aksine divan şâirleri hayatla sıkı münasebetler kurmuş ve çevrelerinde olup bitenleri iyi gözlemlemişlerdir. Ancak, gözlemlerini şiire hayalle yerleştirmişlerdir. Onların dış dünyasında gelişen her olay, iç dünyalarını anlatan bir olgu olmuştur. Şiirlerinde kullandıkları malzemeler halk kültürüyle de ilgili olduklarını desteklemektedir. Bu sebeple geçmişimizi araştırdığımız her alanda klâsik şiirimizin ihmal edilmemesi gerektiğine inanıyoruz.

NOTLAR

¹ Temâşâ eylesem hüsnün bana hışm itmesün çeşmün

Göze çün kim yasağ olmaz şehen-şehler yasağında (Cem Sultan)

Nazar kıldukda hüsnünde niçün hışm ider ol çeşmün

Bu rüşendür ki 'âlemde **göze hergiz yasağ olmaz**
(Karamanlı Aynı)

Reng-i la'lün ben habâb-ı câma göstermez idüm

N'eyleyüm hünkârüm 'âlemde **göze olmaz yasağ** (Fasîhî)

² Nergis, çok güzel ve aşktan anlamaz bir delikanlı imiş. Onu sevip de derdinden perişan olan genç kızlar, bu genci tanrılara şikayet etmişler. Tanrıların verdiği ceza sonucu Nergis (Narsis) bir gün dereye kendi aksini görüp âşık olur. Kendisini seyrederken suya atlar ve boğulur. Vücudu çürüyüp yerinde göze benzeyen bir çiçek açar ve bütün güzelle-re hayran hayran, baygın bir şekilde bakar. Başka bir efsaneye göre, bir ırmak ile perinin oğludur. İnsanlar ve periler buna âşiktir. Hatta Ses adlı perinin aşkından ölmüş ve bir taşta dönüşmüştür. Bir başka efsaneye göre, Gül ile Nergis arasında bir aşk yaşanmış. Bu iki sevgiliden Nergis, göz şeklinde bir çiçek haline sokulmuş ve kıyamete dek hicran ve intizar çekmeye mahkum edilmiştir. Divan şiirimizde sevgilinin gözü, nergistir. Baygın ve şehla bakar.

³ Gece Leylâ'yı ayın on dördü,
Koyda tenhâ yıkanırken gördü:
"Kız vücûdun ne güzel böyle açık
Kız yakından göreyim sâhile çık!"
Baktı etrâfına ürkek ürkek
Dedi: "Tenhâda bu ses n'olsa gerek?"
"Kız vücûdun sarı güller gibi ter
Çık sudan kendini üryân göster"
Aranırken ayın ölgün sesini,
Soğuk ay öptü beyaz ensesini.
Sardı uzvunu bir ince sızı;
Bu öpüş gül gibi soldurdu kıızı.
Soldu, günden güne sessiz, soldu
Dediler hep: "Kıza bir hâl oldu!"

....
Nice günler bu şeâmetli ölüm,
Oldu çok kimseye bir gizli düğüm;
Nice günler bakarak dalgalara,
Dediler: "**Uğradı** Leylâ **nazara!**"

⁴ Bir hadis-i şerifin meâlinde "Göz değmesi için boncuk takmak, iki çift arasında aşk ve muhabbet bağı kurmak için sihir yapmak şirktir ve büyük günahdır." buyurulmaktadır. Hz. Muhammed, biriniz hoşunuza giden bir şey görürse: "Mâşâallâh, lâ kuvvete illâ billâh", "Mâşâallâh, bârekallâh" demelidir, buyurmaktadır.

⁵ Anadolu'da nazar boncuğu, muska, çöreo tu, kurt dişi, deniz hayvanlarının kabukları, çıtlık ağacından yapılmış sürahi, bardak gibi küçük şekiller elbiseye iliştirilir veya hayvanların boynuna asılır. Evlerin kapılarına at nalı, nazar boncuğu, üzerlik, küçük çocuk ayakkabısı, deve diken; tarla, bağ ve bahçelere öküz başı, köpek kafatası at nalı, yumurta kabuğu, sarımsak; arabalara, nazar boncuğu, küçük çocuk ayakkabısı asılır.

⁶ "Uğurluk" veya "nazarlık" denilen eşyaların çoğu süs eşyası hâline gelmiştir. Bugün son model

arabaların ön veya arka camlarına asılan, bürolardaki masalarda, çalışma odalarının raflarında, lüks apartmanların kapılarında radyodan çiçek saksısına, boyacı sandığından buz dolabına kadar her çeşit eşyanın şurasına burasına takılan nazarlık veya uğurluklar vardır. Bilinçli veya bilinçsiz olarak, eskiden beri insanlar, çevresini saran kötülüklerden, kötü gözlerden, uğursuzluklardan korunma ihtiyacı hissetmektedir. Boyna takılan muska biçimindeki üçgen kolyeler, üzerlik çeşitleri, firuze camlı nazarlıklar, boncuklu çocuk nazarlıkları, değişik ebat, renk ve türdeki göz boncukları, boncuklu bilezikler, at boyunluğu, hayvan muskası, yazılı olarak taşınan dualar gündelik yaşamın neredeyse her karesinde yer alan nazardan korunmak için takılan süs veya takı olarak rağbet görmektedir. Bütün bunlar çoğu zaman, manevîlikten öte maddî olarak değer taşımaktadır.

⁷ Dâye-i ebr yine goncalarun şebnemden
Başına akçe dizer nite ki etfâl-i sığâr (Bâki)
Günde iki kez çözerler **başına akçe dizerler**
Ağzuma emcek virdiler nefis kabzına düşdi gö-
nül (Yunus Emre)

⁸ Bilim adamlarına göre halk arasında bu bitkiye üzerlik denmesinin gerekçesi şunlardır: Otun tütsüsünün insana yüz iyilik getireceğine inanılması sebebiyle “yüz eyilik”; tütsünün yüze ve ele tutulması sebebiyle “yüz ellik”; ottan insanda aktif gücü artırıcı macun yapımında yararlanılması sebebiyle “yüz erlik” denilmiştir. Bitkinin adı zaman içerisinde “üzerlik”e dönüşmüştür.

⁹ Şu kim diler ki ide bir peri-ruhu teshîr
Diliyle cânı belâ oduna **sipend** gerek (Hayreti)

Ugramaz idi dâ'ireme ol perî benüm
Ger yanmasaydı micmer-i gamda **sipend-i cân** (Azmişâde Haletî)

Gerdenünde kâkülün cân boynına salar kemend

‘Ârızuñ üstinde hâlün âteş üzre kor **sipend** (Emrî)

Beni cânımın **sipendi** saçı aklumun kemandi

Cânına salup bu bendi ol odına yanarı gör (Kadı Burhaneddin)

¹⁰ “Gelsin üzerlik, gitsin nazarlık / Üzerlik bin bir erlik”, “Çatır çatır çatlasın, çatırtısı patlasın / Güzel kızıma nazar edenin, iki gözü çatlasın”, “Elemtene fiş / Kem gözlere şiş / Üzerlik çatlasın / Nazar eden patlasın”, “Üzerliksin havasın / Her dertlere devasın / Ak göz, kara göz / Mavi göz, ela göz / Hangisi nazar etmişse / Onların nazarını boz.”

¹¹ Üzerlik veya nazarlık olarak tabir edilen mısır, arpa taneleri ve üzerlik otunun dizilmesiyle meydana gelen duvar süsleri, bugün hem inanç bakımından hem de kültürel ve turistik bir el sanatı olarak değer taşımaktadır. Üzerlikler genellikle köylerde evlerin duvarlarını süsleyen ayrıca nazardan koruduğuna inanılan eşyalardan sayılır.

¹² Prof.Dr. Süheyl Ünver, “Nazar Değmek Hakkında Bir Risale”sinde, (Oto Nöro-oftalmoloji-

ayrı basım, vol.6,No:3-4) “Bugün nazar değmenin ruhi mekanizmasının da vücudumuzda atom hayatının kudrete tahavvülüyle münasebeti olacağını düşünme zamanı gelmiştir. Ruhî tesir, bizden olduğuna göre uzuvlarımızın maddelerinden kudrete tahavvül edebilen hususları inkâr edemeyiz.”demek suretiyle bu noktaya dikkat çekmiştir.

¹³ Avniyâ mekr-i rakîb-i divî men’ etsin diyü
Peyk-i âhın **boynuna takdım hamâ’il** şâh şâh (Avnî)

Yazdurup müş ile **boynına hamâ’il takdı**
Kendüye etmek için halkı musahhar sünbül (Bâki)

Âşık-i bi-dil ruh-ı zerd ile yasdansın kolun
Yaraşur zerrin **hamâ’il** sâ'id-i sîmînüne (Bâki)

¹⁴ Bir hadis-i şerifte, “temime ve tivele şirk-tir.” buyruluyor. Manâsız şeyleri veya küfre sebep olan rukyeyi okumaya efsun denir. Efsunu veya nazarı bizzat önlediğine inanılan nazarlık denilen şeyleri, üzerinde taşımaya “Temime”, şirinlik muskası denilen rukyelere “Tivele” denir. Rukye, okuyup üflelemek veya üzerinde taşımak demektir. Rukye, âyet-i kerime ile ve hadis-i şerifle bildirilen dualarla yapılırsa, buna “Taviz” denir. Taviz ise caizdir. Hadis-i şerifte, “İlaçların en iyisi Kur'an-ı kerimdir.” buyrulmaktadır.

¹⁵ Sihir akl etmez eser her ne füsün itse bana
Turfe- ta'vîz ü aceb **hırz-ı garîbümdür** gönül (Vecdî)

Olmasun zencir-i zülfün gerden-i dilden cüdâ
Kim gezend-i akldan ol **hırz-ı cânımdur** ben-nüm (Vecdî)

Olup **tavîz**-bend gerden dil-i **bâzû**-yı cânâna
Bana ol **hırz-ı cân** olmak **hamâyil** kanda ben kanda (Sükkerî)

Hırz-ı cân gibi tutar nazmumuz erbâb-ı hüner

Hâletî ehl-i hased gerçi götürmez sözümüz (Hâletî)

¹⁶ Mahiyeti ve nasıl olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, nazar veya göz değmesi, dinen de kabul edilmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de (Kalem Sûresi, Ayet: 51-52) “... İnkâr edenler Kur'an'ı dinlediklerinde, neredeyse seni gözleriyle yıkıp devireceklerdi.” buyrulmaktadır. Hz. Aişe (R.A.)'nin naklettiği bir hadis-i şerifte de Hz. Peygamber, “Nazardan Allah'a sığınmın, çünkü nazar (göz değmesi) haktır.” (İbn Mâce, 2/1159 Hadis No: 3508) buyurmuştur. Resulullah'ın nazar değmesine karşı, “Ayete'l Kürsü” ile “ihlâs” ve “Felak, Nas” sûrelerini okuduğu ve ashabına da bunları okumalarını tavsiye buyurduğu (Tecrid tercemesi, 12/90, Hadis No: 3508) söylenmiştir. İslâm bilginleri, nazarın etkisinden korunmak veya nazar isabet etmiş ise kurtulmak için Kalem Sûresinin 51. ve 52. âyetlerinin okunmasını da tavsiye etmişlerdir

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim- Sarı, Mehmet (1998). **Nevâdirü'l-Âsâr**. Ankara.
- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim-Güçlü, Ay-la.(2005). **Gaziantep Meşhurları**. Ankara.
- Acıpayamlı, Orhan (1962). **Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar**. DTCF Dergisi, C.XX: 1-2 Ocak-Haziran.
- Ak, Coşkun (2001). **Şair Padışahlar**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Ak, Coşkun (1987). **Muhibbi Divanı**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Akkuş, Metin (1993). **Nefi Divanı**. Ankara: Akçağ Yay.
- Aksoy, Ömer Asım (1984). **Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü**. Ankara:TDK Yay.
- Beyatlı, Yahya Kemal (1974). **Kendi Gök Kubbemiz**. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Bilkan, Ali Fuat (1997). **Nâbî Divanı**. İstanbul: MEB Yay.
- Canım, Rıdvan (1995). **Edirne Şairleri**. Ankara: Akçağ Yay.
- Canpolat, Mustafa (1982). **Ömer Bin Mezîd, Mecmû'atü'n-Nezâir**. Ankara: TDK Yay.
- Çakır, Zehrâ Vildan (1998). **Hevâyî (Abdurrahman, Kubûri-Zâde) Divânı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Ü. SBE.
- Çavuşoğlu, Mehmet (1997): **Yahya Bey, Divanı**. İstanbul.
- Çavuşoğlu, Mehmet- Tanyeri, M.Ali (1981). **Hayretî, Divan**. İstanbul: İ.Ü. Ed. Fak.Yay.
- Demirel, Şener (1999). **17. Yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi): Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkidli Metni ve Tahlili**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Ü. SBE.
- Ergin, Muharrem (1981). **Kadı Burhaneddin**. İstanbul.
- Erol, Erdoğan (1994). **Sükkerî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı**. Ankara: AKM Yay.
- Ersoylu, Halil (1981). **Cem Sultan'ın Türkçe Divanı**. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Güler, Rahşan (2002). **Enderunlu Vâsif Divanı**. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Gürgendereli, Müberra (2002). **Hasan Ziyâ'î Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Hançerlioğlu, Filiz (1988). **Âşık Çelebi Divanı**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Ü. SBE.
- İpekten, Haluk (1990). **Nâilî Divanı**. Ankara: Akçağ Yay.
- Karacan, Turgut (1991). **Bosnalı Sabit Divanı**. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.:37.
- Karahan, Abdülkadir (1966). **Figânî ve Divançesi**. İstanbul.
- Kaya, Bayram Ali (1996). **Azmizâde Haletî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divân'ının Tenkidli Metni**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Edirne: Trakya Ü. SBE.
- Kaya, Bilge (2003). **Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâliü'n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme -Metin)**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Ü. SBE.
- Kazan, Şevkiye (2001). "Burdur'daki Dinî-Manevî Halk İnanışları; Mahalli Kelimeler, Atasözleri ve Deyimler, **Burdur Araştırmaları**,I (I):32.
- Koçu, Reşad Ekrem (1967). **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**. İstanbul: Sümerbank.
- Kukul, M.Halistin (1999). "Mehmet Çınarlı'nın Güllü". **Türk Edebiyatı**. Ekim (312):44.
- Küçük, Sabahattin (1994). **Bâkî Divanı**. Ankara: TDK Yay.
- Macit,Muhsin (1997). **Nedim Divanı**. Ankara: Akçağ Yay.
- Mengi, Mine (1995). **Mesihî Divanı**. Ankara: AKM Yay.
- Mermer, Ahmet (2002). **Vecdî ve Divançesi**. Ankara: MEB Yay.
- Mütercim Âsım Efendi, **Burhân-ı Katı** (2000): (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), Ankara: TDK Yay.
- Onay, Ahmet Talat (1996). **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**. İstanbul: MEB Yay.
- Örnek, Sedat Veyis (1981). **Sivas ve Çevresinde hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançlar ve Büyüsel İşlemlerin Etimolojik Et-kisi**. Ankara: DTCF Yayınları.
- Pala, İskender (1997). **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**. Ankara: Akçağ Yay.
- Saraç, M.A.Yekta (2002). **Emrî Divanı**. İstanbul: Eren.
- Sefercioğlu, Nejat (2001). **Nev'î Divanı'nın Tahlili**. Ankara: Akçağ Yay.
- Tarlan, Ali Nihat (1997). **Necati Beg Divanı**. İstanbul: MEB Yay.
- Tarlan, Ali Nihat Tarlan (1985). **Fuzulî Divanı Şerhi III**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Tolasa, Harun (2001). **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**. Ankara: Akçağ Yay.
- Yılmaz, Kadriye (2001). **İbrahim Tırsî Ve Divân'ı, İnceleme-Tenkidli Metin-Sözlük**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.Isparta: SDÜ. SBE.
- Yorulmaz, Hüseyin (1996). **Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü**. İstanbul: Kitabevi Yay.